

Anna Maria Adamus

AKTA BIUR LISTÓW CENTRALNYCH
INSTYTUCJI PARTYJNYCH I PAŃSTWOWYCH JAKO ŹRÓDŁO
DO BADAŃ RZECZYWISTOŚCI PRL

Wstęp

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić akta biur listów centralnych instytucji partyjnych i państwowych jako źródło do badań nad rzeczywistością oraz życiem codziennym PRL-u. Podstawę źródłową przeprowadzonych badań stanowią materiały archiwalne zawierające listy oraz ich fragmenty, adresowane przed laty do centralnych instytucji partyjnych i państwowych, a także powstałe na ich podstawie opracowania¹. Cezurę czasową, przyjętą dla prezentowanego studium, określił przede wszystkim odnaleziony materiał źródłowy, który pochodzi z lat 1950–1989².

¹ Kwerendę przeprowadziłam w zasobach archiwalnych: Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów (dalej – AKPRM), Archiwum Polskiego Radia (dalej – APR), Archiwum Prezydenta RP (dalej – APRP), Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP S.A. (dalej – ODiZP TVP). Analizie poddałam oryginalne listy, zarówno te opublikowane w całości, jak i we fragmentach w „Biuletynach” i materiałach sprawozdawczych biur listów następujących centralnych instytucji partyjnych i państwowych: Biurze Listów i Inspekcji Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej – BLiI KC PZPR), Biurze Listów Komitetu do spraw Polskiego Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (dalej – BL KdsPRiT), Biurze Skarg i Listów Urzędu Rady Ministrów (dalej – BSiL URM), Biurze Ułaskawień Skarg i Wniosków Kancelarii Rady Państwa (dalej – BUSiW KRP). Ze względu na fakt, że nazwy (wraz ze strukturą organizacyjną) niektórych z biur lub instytucji na przestrzeni omawianej epoki ulegały zmianie, przyjęto ich ujednoliconą formę. Analizie poddałam również opracowania tematyczne oraz statystyczne powstałe w wymienionych wyżej instytucjach. Ponadto badałam zachowaną dokumentację aktową audycji „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada” z lat 1969–1978. W dokumentacji wymienionych wyżej biur listów centralnych instytucji występują również: Centralna Rada Związków Zawodowych (dalej – CRZZ) oraz Najwyższa Izba Kontroli (dalej – NIK). Zespoły te są przechowywane w AAN. Akta CRZZ od 2010 r. znajdują się w opracowaniu. Zachowany zasób NIK jest ubogi, nie udało mi się w nim odnaleźć oryginalnych listów.

² Pierwsze zachowane listy oraz powstałe na ich podstawie opracowania statystyczne i tematyczne pochodzą z grudnia 1950 r. Ostatnie listy, które udało mi się odnaleźć opatrzone są datą z 1989 r.

Badania nad życiem codziennym są procesem złożonym i wielowymiarowym, wymagającym równie wielowymiarowego, interdyscyplinarnego podejścia. Poniżej chciałabym przedstawić możliwości, jakie niesie wykorzystanie listów w badaniach nad życiem codziennym. W Polsce badania te posiadają już długą tradycję³. Wśród historyków i socjologów toczą się jednak dyskusje dotyczące definicji, obszaru i metodologii badań życia codziennego⁴. Jak zauważył historyk Tomasz Szarota, niemal każdy z autorów zupełnie inaczej rozumie termin życie codzienne⁵.

Dyskusje dotyczą również wykorzystania źródeł. Niektórzy z historyków i socjologów idą dalej, widząc źródło historyczne w otaczającej ich społeczności⁶. Zdaniem historyka Marca Blocha różnorodność źródeł historycznych jest prawie nieograniczona – „wszystko, cokolwiek człowiek mówi lub pisze, co wytwarza, czego dotyka może i powinno udzielać o nim wiadomości”⁷.

Po raz pierwszy w polskiej humanistyce dokumenty osobiste wykorzystane zostały w socjologii przez Williama Thomasa i Florianą Znanieckiego w pracy *Chłop polski w Europie i Ameryce*⁸. We wstępie do swego fundamentalnego dzieła badacze ci wyłożyli nieznaną dotychczas koncepcję metodologiczną socjo-

³ Zagadnienie to ma bogatą literaturę przedmiotu. Wśród prac można wymienić, m.in.: B. Brzostek, *Za progiem. Codziennosc w przestrzeni publicznej Warszawy z lat 1955–1970*, Warszawa 2007; I. Morzół, *Polska między wierszami. Życie codzienne w PRL*, Warszawa 1991; B. Klich-Kluczevska, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie (1945–1989)*, Warszawa 2005; I. Jarosińska, *Było i tak. Życie codzienne w Polsce w latach 1945–1989*, Warszawa 2009; E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005; „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 5 (*Życie codzienne w Polsce 1945–1955*), 2001; *Życie codzienne Polaków na przełomie XX i XXI w.*, red. R. Sulima, Łomża 2003; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1973.

⁴ Zagadnienie to ma bogatą literaturę przedmiotu. Wśród najważniejszych prac na ten temat należy wymienić m.in.: M. Bogucka, *Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 247–253; „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 6 (Warsztat badawczy), 2004; *Historyk wobec źródeł, Historiografia klasyczna i nowe propozycje metodologiczne*, red. J. Kolbuszowska, R. Stobiecki, Łódź 2010; M. Jacyna, *Iluzja codzienności. O teorii socjologicznej Pierre’a Bourdieu*, Warszawa 1997; T. Szarota, *Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 1, 1995, s. 204; zob. także tenże, *Życie codzienne – temat badawczy, czy tylko popularyzacja*. (*Na marginesie serii wydawniczych Hachette i PIW-u*), „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XLIV, 1996, nr 3, s. 239–245; E. Tarkowska, *Źródła i konteksty socjologii życia codziennego*, w: *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, red. M. Bogunia-Borowska, Kraków 2008, s. 108; *Zapisywanie historii. Literaturoznawstwo i historiografia*, red. W. Bolecki, J. Madejski, Warszawa 2010; F. Znaniecki, *Metoda socjologii*, tłum. i wstęp E. Hałas, Warszawa 2009.

⁵ T. Szarota, *Życie codzienne w Peerelu...*, s. 244.

⁶ M. Bloch, *Pochwała historii czyli o zawodzie historyka*, Warszawa 1960, przedmowa W. Kula, s. 14–15.

⁷ *Ibidem*, s. 90.

⁸ W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1–5, Warszawa 1976.

logii, wprowadzając nowy typ materiałów zwanych autobiograficznymi. Dokumenty osobiste: pamiętniki, wspomnienia, dzienniki, autobiografie, życiorysy, relacje świadków, listy oraz wszelka korespondencja stały się przedmiotem badań naukowych.

W okresie PRL-u szczególnym zainteresowaniem, m.in. takich badaczy jak: Józef Chałasiński, Krystyna Kersten, Tomasz Szarota czy Jan Turowski, cieszyły się źródła pamiętnikarskie⁹. Zainteresowanie „pamiętnikarstwem zbiorowym” było dość wyraźne, zwłaszcza w latach sześćdziesiątych. Powodem zaciekania tego rodzaju materiałem źródłowym był pogląd, że tylko „dokumenty osobiste” mogą przekazać autentyczność myśli i wypowiedzi¹⁰. W latach 1945–1989 powstało około 300 tys. pamiętników¹¹. Te publikowane ukazywały po raz pierwszy życie najmniej znanych, „milczących” grup społecznych (m.in. emigrantów, chłopów, robotników).

Studia nad znaczeniem listu jako źródła historycznego (dla okresu powojennego) wydają się zdecydowanie mniej zaawansowane, niż nad pamiętnikarstwem¹². Listy pozwalają nam usłyszeć głosy ludzi, a także, co niezwykle cenne, skonfrontować je z dokumentacją powstałą w PRL-u, w instytucjach partyjnych i państwowych. Historyk analizuje więc co najmniej dwa momenty: obecny i ten, którego dotyczy relacja¹³. Akta te są tym bardziej cenne, ponieważ pierwsze wnioski z napływającej tam korespondencji zostały sformułowane w epoce, która dzisiaj jest przedmiotem badań. Należy także podkreślić, że niejawni charakter opracowań jest jednym z ważniejszych argumentów przemawiających za wiarygodnością zawartych w nich informacji. Korespondencja z czasów PRL-u, listy adresowane do redakcji popularnych czasopism i dzienników¹⁴ oraz nadsyłane do redakcji programów telewizyjnych i radiowych¹⁵,

⁹ J. Turowski, *Moja wieś i ja*, Warszawa 1964; J. Chałasiński, *Drogi awansu społecznego robotnika. Studium oparte na autobiografiach robotników*, Warszawa 1979; *Wieś polska 1939–1948. Materiały konkursowe*, t. 1–4, red. K. Kersten, T. Szarota, Warszawa 1967–1971.

¹⁰ *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890–1891*, do druku podali i wstępem opatrzyli W. Kula, N. Assorodobraj-Kula, M. Kula, Warszawa 2012, s. 8.

¹¹ *Ibidem*, s. 144.

¹² K. Kosiński, *Pamiętnikarstwo konkursowe jako źródło historyczne*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 6 (Warsztat badawczy), Warszawa 2004, s. 141.

¹³ K. Kersten, *Pisma rozproszone*, wybór. T. Szarota i D. Libionka, Toruń 2005, s. 137.

¹⁴ Ł. Kamiński, *Czy ktoś widział szynkę?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 2, s. 28–33; M. Mroczkowska, *Listy do „Przyjaciółki”*. *Codziennie życie Polaków dekady gierkowskiej w listach czytelników*, Warszawa 2004; K. Słowiński, *Wybrane problemy życia codziennego Polaków na podstawie listów opublikowanych na łamach „Przyjaciółki” w latach 1956–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21), s. 51–82.

¹⁵ D. Jarosz, *Problematyka żydowska w listach do Polskiego Radia*, w: *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – gospodarka – kultura – społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005, s. 311–326; *„My głodujemy – my chcemy chleba”*. *Poznański czerwiec 1956 r. w listach opublikowanych w Biuletynach KdsPRiTV*, oprac. G. Majchrzak, Poznań 2011.

a także skargi i prośby nadchodzące do różnego szczebla władz partyjnych oraz państwowych¹⁶, stała się przedmiotem studiów i naukowych dociekań historyków dziejów najnowszych.

O skali tej korespondencji, jej tematyce oraz znaczeniu dla badań historycznych jako pierwszy pisał historyk Dariusz Jarosz. Zauważył on, że we wspomnieniach, relacjach, skargach i listach prezentowana jest odmienna hierarchia ważności problemów życia społecznego, niż ta proponowana przez część współczesnych badaczy, gdyż ich zainteresowanie koncentruje się przede wszystkim na polityczno-martyrologicznych wątkach dziejów ojczystych¹⁷. Konstatację tę potwierdza analiza zachowanego materiału źródłowego. Skargi, prośby i zażalenia do władz centralnych, wzmożone zwłaszcza w okresie niepokoїв społecznych oraz przemian politycznych z lat 1956, 1968, 1970, 1971 i 1976 oraz 1980 i 1981, poświęcone były bowiem przede wszystkim codziennym problemom ekonomicznym i społecznym¹⁸. Warto tutaj podkreślić, że interesujące pod względem badawczym są również listy prywatne, wysyłane do adresatów

¹⁶ A.M. Adamus, *Doświadczenie gospodarki niedoboru w PRL – na przykładzie listów do władz centralnych w sprawie masła i margaryny z lat 1956–1978*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 10, Warszawa 2011, s. 299–315; J. Dulewicz, *Codzienne problemy mieszkańców miast nad Kamienną w dekadzie lat siedemdziesiątych w świetle listów do instytucji państwowych i partyjnych*, „Rocznik Oddziału PTH w Skarżysku Kamiennej. Z dziejów regionu i miasta”, R. 2, 2011, s. 111–125; D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 2, Warszawa 1997, s. 191–216; tenże, „Fakty, które podajecie są niedopuszczalne”. *Supliki chłopskie z czasów kolektywizacji (1949–1955)*, „Regiony” 1992, nr 1, s. 2–70; tenże, *Listy do centralnych instytucji państwa stalinowskiego jako źródło do badań życia codziennego w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 297–302; tenże, *Świat instytucji wiejskich w opiniach chłopskich z lat 1956–1970*, w: *Wieś w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005, s. 51–61, I. Miernik, *Codziennosc w powiecie kieleckim w latach 1956–1975 w świetle listów do instytucji peerelowskich*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej” 2007, nr 2, s. 125–135; G. Miernik, *Codzienne troski Polaków w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w świetle listów „do Warszawy”*, w: *Życie codzienne w PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik, S. Piątkowski, Radom 2006, s. 199–234; tenże, *Potoczne postrzeganie problemów gospodarczych w latach 1971–1980 w świetle listów*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 384–408; tenże, *Problemy wsi i chłopów w świetle korespondencji kierowanej do Biura Listów i Inspekcji KC PZPR z lat 1958–1970*, w: *Wieś w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005, s. 95–112; M. Ordyłowski, *Funkcjonowanie lokalnej administracji na Dolnym Śląsku w okresie 1956–1970 w świetle skarg chłopskich*, w: *ibidem*, s. 145–155.

¹⁷ D. Jarosz, *Peerelowskie drogi do mieszkania w latach siedemdziesiątych XX wieku (zarys problemu)*, w: *Życie codzienne w PRL...*, s. 170.

¹⁸ Do podobnej konstatacji doszedł historyk Paweł Machcewicz, badając II wojnę światową w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego. Respondenci pytani o przekaz rodzinny najczęściej wymieniali doświadczenie codzienności: biedę, głód, niedostatek, etc. P. Machcewicz, *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, red. Piotr T. Kwiatkowski, L.M. Nijakowski, B. Szacka, A. Szpociński, Gdańsk–Warszawa 2010, s. 11.

krajowych oraz zagranicznych¹⁹. Analiza tych listów potwierdza zaprezentowane wyżej stanowisko.

Listy do władzy w PRL. Geneza, adresaci

Do powstania, uregulowania i spopularyzowania instytucji skarg i wniosków w PRL-u przyczyniły się trzy akty prawne: Uchwała Rady Państwa i Rady Ministrów z 14 grudnia 1950 r., Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r. oraz Kodeks postępowania administracyjnego (KPA) z 14 czerwca 1960 r.

Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS, w dniach 15–21 grudnia 1948 r., który dokonał zjednoczenia obu partii i dał początek istnieniu PZPR uformował również jej nową strukturę organizacyjną²⁰. Jej elementem stało się Biuro Listów i Inspekcji, na prawach Wydziału²¹. Bolesław Bierut podał do publicznej wiadomości, że podczas trwania Kongresu napłynęło doń tysiące listów, depesz i pocztówek z pozdrowieniami oraz podpisami ponad 1,5 mln obywateli²².

30 listopada 1950 r., w trakcie dyskusji na posiedzeniu Sekretariatu Biura Politycznego (BP) i Sekretariatu Biura Organizacyjnego (BO) Komitetu Centralnego, w obecności m.in.: Bolesława Bieruta, Jakuba Bermana, Józefa Cyranekiewicza, Franciszka Mazura i Edwarda Ochaba²³ stwierdzono, „że nadchodzące dotychczas skargi i zażalenia bardzo często pomagają wykryć bezduszny, biurokratyczny stosunek do interesantów, nadużycie władzy, wypaczenie linii Partii i wrogą działalność. W związku z tym Sekretariat uznał za celowe zorganizowanie zażeń po linii państwowej i partyjnej”²⁴. Projekt odpowiedniego aktu

¹⁹ A. Drozdowski, *Typowe przykłady perlustracji korespondencji w aktach Służby Bezpieczeństwa województwa katowickiego*, w: „Przegląd Archiwalny IPN”, t. 5, 2012, s. 49–63; Ł. Kamiński, *Marcowe listy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 3/4, s. 50–55; Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 29–31; A. Paczkowski, *Terror i kontrola: funkcje aparatu bezpieczeństwa w systemie komunistycznym. Polska 1944–1956*, w: tenże, *Od sfalowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999, s. 60–61; *Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej*, w: *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*, praca zbiorowa, Rzeszów 2011.

²⁰ W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000, s. 10.

²¹ PPR, PPS, PZPR. *Struktura aparatu centralnego. Kierownicy i zastępcy kierowników 1944–1980*, oprac. J. Szczeblewski, W. Ciepiel, J. Jakubowski, Warszawa 1980, s. 30–31.

²² B. Dymek, *PZPR 1948–1954, Warszawa 1989*, s. 121.

²³ *Centrum Władzy. Protokoły posiedzeń Kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, w: *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 13, Warszawa 2000, s. 72–73.

²⁴ Uchwała Rady Państwa i Rady Ministrów z dnia 14 grudnia 1950 r. w sprawie rozpatrywania i załatwiania odwołań, listów i zażeń ludności oraz krytyki prasowej, „Monitor Polski” (dalej – M.P.)

prawnego został przedyskutowany na plenum BO, a następnie opatrzony wstępem politycznym. 14 grudnia 1950 r. postanowieniem Rady Państwa i Rady Ministrów przyjęto uchwałę „w sprawie rozpatrzenia i załatwiania odwołań, listów i zażaleń ludności oraz krytyki prasowej”²⁵.

W 1952 r. uprawnienia obywateli do składania skarg, wniosków i zażaleń zagwarantowane zostały w Konstytucji PRL uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy 22 lipca²⁶. Na mocy artykułu piątego rozdziału pierwszego Konstytucji wszystkie organy władzy i administracji państwowej miały opierać swą działalność na „świadomym czynnym współdziałaniu najszerzych mas ludowych i zobowiązane były do uważnego rozpatrywania i uwzględniania słusznych wniosków, zażaleń i życzeń”²⁷. W myśl artykułu 73, punkt 1 obywatele mieli zapewnione prawo zwracania się do wszystkich organów państwa ze skargami i zażaleniami. Ponadto w punkcie 2 tegoż artykułu stwierdzano: „skargi i zażalenia obywateli powinny być rozpatrywane i załatwiane szybko i sprawiedliwie. Winni przewlekania albo przejawiający bezduszny i biurokratyczny stosunek do skarg i zażaleń obywateli pociągani będą do odpowiedzialności”²⁸. Te zagwarantowane w Konstytucji prawa miały na celu – według Bolesława Bieruta – „niezawodną gwarancję urzeczywistnienia najszerzych praw demokratycznych ludu pracującego”²⁹.

14 czerwca 1960 r. uchwalony został KPA, którego dział czwarty – „Skargi i Wnioski” w sposób precyzyjny określał tryb postępowania ze skargami³⁰. KPA szczegółowo definiował, co może być przedmiotem skarg, jaki organ jest właściwy do ich rozpatrywania oraz regulował sposób i termin odpowiedzi. O tym, czy pismo było skargą lub wnioskiem, decydowała treść pisma, a nie jego forma zewnętrzna³¹. W *Kodeksie* została podkreślona rola instytucji skarg. Ustawodawca określił ją jako nadzwyczajny środek prawny³². Zaakcentowano również

1951, nr A-1, poz. 1. Uchylona 4 grudnia 1972 r., M.P. 1972, nr 58, poz. 311: <http://isap.sejm.gov.pl/>. Zob. też A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. I, Warszawa 1996, s. 358.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., „Dziennik Ustaw” (dalej – Dz.U.) 1952, nr 33, poz. 232: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

²⁷ A. Kochański, *Polska 1944–1991...*, s. 348.

²⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej..., Dz.U. 1952, nr 33, poz. 232, s. 367: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

²⁹ B. Bierut, *O Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Referat wygłoszony na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 18 lipca 1952 r.*, Warszawa 1952, s. 24.

³⁰ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania Administracyjnego, Dz.U. 1960, nr 30, poz. 168: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

³¹ *Ibidem*, s. 304.

³² AKPRM, 1072/54, k. nlb., Wywiad dyrektora BSiL URM Józefa Pietrusińskiego dla PAP, 4 V 1977 r.

rolę prasy oraz organizacji społecznych³³. Podkreślono także rolę, którą mieli odgrywać korespondenci wiejscy³⁴. W następnych latach w miarę upowszechniania środków masowego przekazu coraz częściej zachęcano do przedstawiania władzy „bolączek codzienności”, podkreślając znaczenie „obywatelskiego głosu” w artykułach prasowych oraz w poradnikowych audycjach telewizyjnych i radiowych³⁵.

W Polsce Ludowej istniało kilka centralnych instytucji partyjnych i państwowych, do których obywatele kierowali swoje listy. Przede wszystkim adresowano je do: KC PZPR, Komitetu do spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, Urzędu Rady Ministrów, Kancelarii Rady Państwa, Centralnej Rady Związków Zawodowych. Listy owe przekazywano, gromadzono oraz opracowywano w powstałych biurach listów: Biurze Listów i Inspekcji KCPZPR (BLiI KC PZPR), Biurze Listów Komitetu do Spraw Radia i Telewizji (BL KdsPRiTV), Biurze Skarg i Listów Urzędu Rady Ministrów (BSiL URM), Biurze Ułaskawień Skarg i Wniosków Kancelarii Rady Państwa (BUSiW KRP), Biurze Listów Centralnej Rady Związków Zawodowych (BL CRZZ). Struktura organizacyjna i nazwy wydziałów na przestrzeni omawianej epoki ulegały zmianom. W skali kraju listy adresowano do organizacji partyjnych i państwowych różnych szczebli oraz redakcji popularnych gazet i czasopism (m.in. „Trybuna Ludu”, „Po prostu” – do 1957 r., „Gromada Rolnik Polski”, „Spółdzielnia Produkcyjna”, „Przyjaciółka”, „Sztandar Młodych”, „Chłopska Droga”, „Życie Warszawy”)³⁶.

Pisanie „do Warszawy” uważane było za skuteczną metodę rozwiązywania najróżniejszych „bolączek codzienności”. Listy kierowano do tych instytucji i osób, które według powszechnego przekonania dysponowały największą władzą.

Najważniejszą instytucją w państwie, w przekonaniu wielu korespondentów, był Komitet Centralny PZPR z siedzibą przy ul. Nowy Świat w Warszawie. W powszechnej opinii tutaj rezydowała „najwyższa władza”, wszechpotężny Komitet Centralny, który mógł wpłynąć na los skrzywdzonego obywatela, a czasem całkowicie go zmienić. Piszący listy do KC, adresowali je do Biura Listów i Inspekcji, także do Biura Politycznego, Sekretariatu lub ogólnie do KC, bez wymieniania osoby bądź wydziału. Popularne było także wysyłanie skarg bezpośrednio do pierwszych sekretarzy. Obywatele często stosowali własną hierarchię ważności stanowisk w państwie. Jeśli obywatel zdecydował się napisać „do Warszawy”, jego intencją niewątpliwie było to, aby list otrzymała i przeczytała

³³ *Ibidem*.

³⁴ *List uczestników Krajowej Rady Korespondentów ZSL do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta*, „Zielony Sztandar” 1952, nr 2.

³⁵ APR, Dokumentacja programowa audycji „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada”, 16 I 1973 r.

³⁶ Przykładowo każdego roku do „Przyjaciółki” nadsyłano około 130 tys. listów. K. Słowiński, *Wybrane problemy życia...*, s. 51.

„najwyższa władza”. Była to prawidłowość dla listów napływających do KC oraz URM. W wypadku Polskiego Radia „najwyższą władzą” były personifikowane audycje – „Fala 49” oraz „Fala 56”.

Biuro Listów i Inspekcji KC PZPR powstało w grudniu 1948 r., w wyniku Kongresu Zjednoczeniowego PPR i PPS³⁷. Jego rola wzrosła po przyjęciu 9 grudnia 1950 r. wspomnianej uchwały „w sprawie należytego rozpatrywania i załatwiania skarg i zażaleń ludzi pracy oraz krytycznych uwag w prasie”. Instrukcja KC PZPR z 9 kwietnia 1951 r. rozesłana członkom Biura Organizacyjnego precyzowała jego zadania. Należało do nich rozpatrywanie: listów i zażaleń skierowanych do BLiI przez członków BP; wszystkich listów skierowanych do KC, bez wymieniania wydziału i pracownika; listów odstąpionych względem kompetencji przez wydziały lub poszczególnych pracowników KC, a także listów odstąpionych przez KRP, biura interwencji centralnych organów prasowych oraz innych instytucji³⁸. Po IV Zjeździe PZPR Biuro nie zostało podporządkowane żadnemu resortowemu sekretarzowi KC PZPR³⁹.

Korespondencja napływająca tutaj była starannie analizowana, a na jej podstawie przygotowywano materiały sprawozdawcze, informacje i „Biuletyny”. W 1955 r. BLiI KC PZPR zatrudniało 37 pracowników politycznych i technicznych⁴⁰. W latach 1956–1957, w okresie największego nasilenia wpływu listów, w Biurze pracowało już 49 pracowników politycznych oraz kilkunastu pracowników oddelegowanych do pomocy z poszczególnych wydziałów KC⁴¹. W 1967 r. w Biurze zatrudniono 18 pracowników politycznych i 8 technicznych (w tym kierownik, jego zastępca oraz dwóch kierowników sektorów)⁴². W 1968 r. w BLiI pracowało 25 osób (w tym kierownik Biura, zatrudniony na etacie inspektora; zastępca kierownika, zatrudniony na etacie starszego instruktora; 4 starszych instruktorów; 11 instruktorów politycznych; 1 referent polityczny; 7 pracowników technicznych, w tym 2 maszynistki)⁴³. W tym roku udzielili oni 8341 odpowiedzi⁴⁴ (od początku istnienia udzielono 295 913 odpowiedzi)⁴⁵. Do ich

³⁷ PPR, PPS, PZPR. *Struktura aparatu centralnego...*, s. 30–31.

³⁸ D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR...*, s. 192–193.

³⁹ AAN, KC PZPR, 237/XXV–52, k. 1, BLiI, Notatka uzupełniająca do zakresu działania BLiI KC PZPR, (1967 r.).

⁴⁰ D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR...*, s. 196.

⁴¹ AAN, KC PZPR, 237/XXV–52, k. 6, BLiI, Obsada personalna BLiI KC PZPR oraz tabela wpływu listów do KC PZPR za okres od XII 1950 r. do 1967 r., (1967 r.).

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AAN, KC PZPR, 237/XXV–55, k. 101, BLiI, Sprawozdanie BliI KC PZPR za rok 1968, 24 II 1969 r.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 102, Kształtowanie się wpływu listów, przyjętych bezpośrednio interesantów oraz ilość przebytych dni w terenie przez pracowników BLiI KC w latach 1964–1968.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 106, Tabela wpływu listów do BliI za okres od XII 1950 r. do 1968 r.

obowiązków należało przede wszystkim czytanie, względnie „rozczytywanie” listów⁴⁶ oraz kierowanie ich do rozpatrzenia do odpowiednich instytucji. Według ustaleń Dariusza Jarosza „termin załatwiania skarg i zażaleń oraz prośb przez aparat KC nie mógł przekraczać 20 dni”⁴⁷. Zachowanie tego terminu przy tak znacznym napływie korespondencji było nierealne, co wielokrotnie zauważano w sprawozdaniach z pracy Biura. Już w 1956 r. tylko 15% wyjaśnień od instytucji wpływało w przewidzianym terminie, 20% listów miało miesięczne opóźnienie w odpowiedzi, 20% opóźnienie dwumiesięczne, zaś nadawcy 45% listów czekali trzy i więcej miesięcy⁴⁸. Opóźnienie w udzielaniu odpowiedzi przez instytucje partyjne i państwowe było powszechne. Mimo to wysiłek był znaczny, skoro w latach 1950–1966 BLiI udzieliło łącznie 281 967 odpowiedzi na listy⁴⁹, tj. średnio 16 586 responsów rocznie, udzielanych przez niewielką jednak liczbę zatrudnionych pracowników.

Według założeń pracy Biura wszystkie skargi miały zostać wnikliwie przeanalizowane. Praca ta nie była oczywiście możliwa do wykonania. W Biurze starano się reagować na poważniejsze sygnały z terenu oraz przypatrywać się szczególnie negatywnym zjawiskom. Następnie sygnalizowano je kierownictwu Partii⁵⁰. Skargi funkcjonowały jako „papierek lakmusowy” napięć społecznych. W wypadku dużej liczby listów w jednej sprawie przypatrywano się jej, wysyłając inspektorów do kontroli w terenie. Szczególnie zwracano uwagę na listy zbiorowe i sygnały informujące o różnego rodzaju nieprawidłowościach w funkcjonowaniu państwa i partii, a wywołujących napięte stosunki społeczne. Jak stwierdzono w BLiI, „KC i instancje partyjne wiele uwagi poświęcały skargom, listom i wnioskom, które zmierzały do usunięcia negatywnych zjawisk w kształtowaniu się wzajemnych stosunków między urzędem a obywatelem, między dyrekcją a pracownikiem, do usunięcia objawów biurokracji, sobiepaństwa, sobkostwa, kacykostwa”⁵¹. W toku pracy zauważono, że „sprawne, szybkie i prawidłowe reagowanie na sprawy poruszane w listach i skargach napływających do instancji partyjnych stanowi jedną z ważnych form umacniania i rozszerzania więzi partii ze społeczeństwem i udziału ludności

⁴⁶ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, k. 34, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za I kwartał 1956 r., [b.d.].

⁴⁷ D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR...*, s. 196.

⁴⁸ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, k. 39, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za I kwartał 1956 r., [b.d.].

⁴⁹ AAN, KC PZPR, 237/XXV-52, k. 6, Obsada personalna BLiI KC PZPR oraz tabela wpływu listów do KC PZPR za okres od XII 1950 do 1967 r., (1967 r.).

⁵⁰ AAN, KC PZPR, mf. 2900 (sygn. 1754), k. 53, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1973 r. i wnioski z nich wypływające, luty 1974 r.

⁵¹ AAN, KC PZPR, 237/XXV-54, k. 1, Załatwianie skarg i zażaleń przez BLiI KC PZPR i instancje partyjne między IV i V Zjazdem Partii, 11 IX 1968 r.

w społecznej kontroli”⁵². Biuro kontrolowane było przez Centralną Komisję Rewizyjną PZPR⁵³.

Z polskich wsi, miasteczek i miast do stolicy przyjeżdżali obywatele na tzw. przyjęcia interesantów. Niektórzy z nich wyobrażali sobie, że w gmachu głównym KC uzyskają audiencję, podczas której trapiące ich troski przedłożą osobiście pierwszemu sekretarzowi. Każdy z nich liczył na przychylnie dlań załatwienie sprawy. Pokój przyjęć, stworzony na wzór radziecki – słynnej sali przyjęć Michaiła Iwanowicza Kalinina, zlokalizowany był na parterze budynku KC przy Nowym Świecie. W Moskwie na murze kremlewskim wisiała skrzynka na listy od ludności, w Warszawie istniał pokój do przyjmowania interesantów „z ulicy”⁵⁴. W porównaniu z innymi instytucjami oraz organami partyjnymi tutaj zgłaszało się najwięcej osób. W 1956 r. приходило od 30 do 40 petentów dziennie⁵⁵. W 1959 r. w pokoju przyjęć przyjęto 3389 petentów⁵⁶, w 1961 r. było ich 3780⁵⁷. Wraz z popularyzacją tej praktyki, liczba interesantów rosła, by w 1970 r. zmniejszyć się do 2514 osób. W 1971 r. do pokoju interesantów zgłosiło się aż 5546 osób (w 1972 r. – 6225, 1976 r. – 6927, 1977 r. – 7481)⁵⁸. Tylko w 1971 r. w Referatach Listów i Inspekcji KC i komitetów wojewódzkich wysłuchano około 46 tys. skarg ustnych. Dwa lata później do komitetów partyjnych różnego szczebla zgłosiło się osobiście 210 tys. interesantów⁵⁹, w 1977 r. było ich 298 tys.⁶⁰ W 1978 r. osobiście przedstawiło swoje problemy 7031 interesantów⁶¹.

Pomocy w rozwiązywaniu „bolączek codzienności” szukano także w Urzędzie Rady Ministrów. Listy napływały tutaj, przede wszystkim, do Biura Skarg i Zażaleń (Biura Skarg i Listów). Skarżono się także bezpośrednio do poszcze-

⁵² AKPRM, 1072/54, k. nlb., Uchwała Sekretariatu KC PZPR o usprawnieniu pracy instancji i organizacji partyjnych przy rozpatrywaniu i załatwianiu listów, skarg i wniosków ludności, wrzesień 1971 r.

⁵³ AAN, KC PZPR, 237/XXV–58, k. 1. Notatka Eugenii Pelowskiej kierownika BLiI KC PZPR, [b.d.].

⁵⁴ *Supliki do najwyższej władzy*, pod red. M. Kuli, Warszawa 1996, s. 105.

⁵⁵ AAN, KC PZPR, 237/XXV–7, k. 34–35, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za I kwartał 1956 r.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 82, Notatka analityczna wpływu listów do IV grupy w 1958 r.

⁵⁷ *Ibidem*, k. 135, Sprawozdanie z pracy BLiI KC PZPR za rok 1961.

⁵⁸ AAN, KC PZPR, XI/1061, k. 3, Informacja o treści listów, które napłynęły w miesiącu grudniu 1971 r., 14 I 1971 r.; *ibidem*, XI/1062, k. 2, Informacja o listach, które wpłynęły do KC w miesiącu listopadzie i grudniu 1972 r., styczeń 1973 r.; *ibidem*, k. 34, BLiI, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r.

⁵⁹ AAN, KC PZPR, XXVII/2, k. 49, BLiI, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1973 r. i wnioski z nich wypływające, luty 1974 r.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 156, BLiI, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r.

⁶¹ KC PZPR, XXVII/11, k. 44, BLiI, Informacja o pracy pokoju przyjęć w KC PZPR, 1978 r.

gólnych premierów oraz szefów URM, do ministerstw, adresując korespondencję na ręce ministrów, wiceministrów lub ogólnie na resorty. Najczęściej listy pisane były do prezesa Rady Ministrów lub osobiście kierowane do premierów – Józefa Cyrankiewicza⁶², a następnie Piotra Jaroszewicza.

Biuro Skarg i Zażaleń, po utworzeniu w 1951 r., dzieliło się na osiem wydziałów i samodzielnych referatów. W strukturze organizacyjnej wyodrębniono: Wydział Spraw Rolnych, Wydział Spraw Mieszkaniowych, Wydział Podatków i Rent, Wydział Pracy, Samodzielny Referat Spraw Szkolnictwa i Lecznictwa, Samodzielny Referat Spraw Wojskowych, Wydział Spraw Różnych oraz Wydział Sprawozdawczo-Statystyczny. Wydział Spraw Rolnych (od 12 czerwca 1954 r. Wydział Rolny) rozpatrywał skargi związane z gospodarką rolną, dotyczące podatków gruntowych, obowiązkowych dostaw płodów rolnych, żywca i mleka, szkód w rolnictwie, elektryfikacji i radiofonizacji wsi oraz spraw PGR. 23 stycznia 1958 r. na mocy zarządzenia prezesa Rady Ministrów wprowadzono nowy statut organizacyjny URM, który funkcjonował do 1988 r.⁶³ Na jego mocy struktura Urzędu została znacznie uproszczona. Biuro Skarg i Zażaleń, w którego skład weszły trzy wydziały: Rolny, Mieszkaniowy, Pracy i Spraw Socjalnych, według nowych kompetencji, rozpatrywało oraz kierowało do właściwych urzędów i instytucji skargi, zażalenia oraz krytyczne notatki prasowe. W 1957 r. listy czytało 39 etatowych pracowników, ale już w roku następnym liczba ich uległa zmniejszeniu do 27⁶⁴, a latach osiemdziesiątych zmalała jeszcze do 15. W latach osiemdziesiątych każdy z etatowych pracowników posiadał wyższe wykształcenie prawnicze⁶⁵. Od 1 stycznia 1961 r. zmieniono nazwę i zakres czynności Biura⁶⁶. Zostało ono przemianowane na Biuro Skarg i Listów, a w jego strukturze wyodrębniono wydziały: Inspekcji, Spraw Mieszkaniowych, Spraw Socjalnych oraz sekretariat⁶⁷.

Zadania Biura zostały sprecyzowane w Uchwale nr 357 Rady Ministrów w sprawie organizacji przyjmowania i rozpatrywania skarg i wniosków z 13 października 1960 r.⁶⁸ oraz w zarządzeniu wewnętrznym dyrektora BSiL URM,

⁶² AAN, URM, 13/58, k. 138, BSiZ, Notatka dla Tow. Prezesa Rady Ministrów J. Cyrankiewicza w sprawie wpływu i załatwiania skarg w IV kwartale 1956 r., [poufne], styczeń 1957 r.

⁶³ AKPRM, Zarządzenia i pisma okólne Prezesa Rady Ministrów z 1958 r., spis zd.-odb. 2759/14, k. 47–48, Zarządzenie nr 10 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 stycznia 1958 r. w sprawie statutu organizacyjnego Urzędu Rady Ministrów.

⁶⁴ AAN, URM, 13/58, k. 187, BSiZ, Notatka dla Obywatela Prezesa Rady Ministrów w sprawie wpływu, problematyki i sposobu załatwiania skarg i zażaleń w IV kwartale 1957 r., 7 I 1958 r.

⁶⁵ Informacja ustna przekazana przez Leszka Białeckiego, pracownika BSiL URM, obecnie dyrektora Departamentu Skarg, Wniosków i Obsługi Rady do Spraw Uchodźców KPRM.

⁶⁶ Uchwała nr 357 Rady Ministrów z dnia 13 października 1960 r. w sprawie organizacji przyjmowania i rozpatrywania skarg i wniosków, M.P. 1960, nr 80, poz. 367: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

⁶⁷ AAN, KC PZPR, 14/1, BSiL, k. 2–5, Organizacja Biura Skarg i Listów.

⁶⁸ Uchwała nr 357 Rady Ministrów z dnia 13 października 1960 r. w sprawie organizacji przyjmowania i rozpatrywania skarg i wniosków, M.P. 1960, nr 80, poz. 367: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

nr 2/60 r. z 22 grudnia 1960 r., w sprawie organizacji przyjmowania, rozpatrywania i załatwiania skarg i wniosków⁶⁹. Do zadań Biura należała również pomoc prawna na potrzeby wewnętrzne, analizowanie nadsyłanych wyciągów z protokołów posiedzeń kolegiów ministerstw, urzędów centralnych, prezydiów wojewódzkich rad narodowych. Pracownicy BSIL URM współorganizowali również sesje i szkolenia dotyczące „realizacji zadań na linii skarg i zażaleń w terenie”.

Komitet do Spraw Radiofonii „Polskie Radio” oraz Zespół Programu Krajowego Biuro Listów i Korespondentów zostały utworzone przy Radzie Ministrów 1 października 1951 r. 8 grudnia 1960 r. Komitet do Spraw Radiofonii przekształcono w Komitet do Spraw Radia i Telewizji Polskie „Radio i Telewizja”, następnie zatwierdzony został jako „centralny organ administracji państwowej w sprawach radiofonii i telewizji dla powszechnego odbioru”. 15 czerwca 1961 r. Biuro Listów zostało osobną jednostką organizacyjną. Dwadzieścia lat później – 18 marca 1981 r. – nazwa uległa zmianie na Biuro Listów i Interwencji.

Jednym z powodów, dla którego władze oraz społeczeństwo zabiegały o radiofonizację kraju było przekonanie słuchaczy o sile i skuteczności radia w rozwiązywaniu problemów dnia codziennego⁷⁰. Napływ korespondencji w sprawie porad i interwencji miał swój początek wraz z wprowadzeniem na antenę Polskiego Radia w 1949 r. audycji „Fala 49”, poświęconej odpowiedziom na listy słuchaczy o problematyce społeczno-politycznej. Początkowo audycja pojawiała się na falach radiowych nieregularnie⁷¹. Jej zapowiedź była stylizowana na komunikat wojskowy: „Tu Fala 49, tu Fala 49. Włączamy się”. Człon nazwy – Fala – na przestrzeni lat pozostawał bez zmian, natomiast liczba określająca rok była od czasu do czasu zmieniana (np. Fala 56, Fala 81)⁷².

O popularności pisania do tej instytucji świadczy zachowana dokumentacja programowa audycji z cyklu „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada”, nadanej 21 października 1969 r. Na antenie spiker poinformował, że do Biura Listów wpływało 120 tys. listów rocznie⁷³. W materiałach sprawozdawczych

⁶⁹ AAN, URM, 14/1, k.1, BSIL, Organizacja Biura Skarg i Listów.

⁷⁰ G. Miernik, *My i oni. Społeczeństwo Kielecczyny i stalinowski system władzy*, Kielce 2007, s. 291.

⁷¹ Najstarsza zachowana w dokumentacji programowej Polskiego Radia audycja „Odpowiedzi Fali 49” pochodzi z 14 stycznia 1950 r. Ostatnia, wyemitowana pod tym tytułem, pojawiła się na antenie 6 grudnia 1956 r. Dziesięć dni później nadano pierwszą audycję z cyklu „Odpowiedzi Fali 56 (potem „Fala 56”). Ostatnie zachowane w Archiwum Polskiego Radia S.A. stenogramy tego programu pochodzą z 1983 r. (w latach 1971–1983 tytuł zmieniał się poprzez dodanie do członu Fala danego roku, np. „Fala 81”). G. Majchrzak, *Armia Krajowa na „Fali” w czasach „odwilży” (1954–1956)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 8–9, s. 85.

⁷² Interesujące są badania historyka Tadeusza Wolszy, opublikowane w tym tomie rocznika „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”.

⁷³ Archiwum Polskiego Radia, Dokumentacja programowa audycji „Biuro Listów odpowiada” z dnia 21 X 1969 r., k. 1.

przygotowywanych na potrzeby ówczesnej elity władzy zauważono, że Biuro dysponuje „największym zasobem omawianego materiału”⁷⁴. Listy kierowano tutaj nie tylko do Biura Listów, lecz także do redakcji popularnych programów radiowych i telewizyjnych⁷⁵.

Skala zjawiska

Bez wątplenia, skala zjawiska pisania „do władz” była imponująca. Warto zauważyć, jak wielu Polaków pisało takie listy? Każdego roku bowiem do władz centralnych (KC PZPR, URM, KRP, KdsPRiTV, NIK, CRZZ) wpływało kilkaset tysięcy listów. Jak kształtował się wpływ korespondencji w poszczególnych instytucjach ilustruje tabela 1⁷⁶. Na podkreślenie zasługuje tutaj pewna

⁷⁴ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/42, t. 1, „Biuletyn”, nr 79: Administracja w świetle listów do Polskiego Radia (próba uogólnienia), maj 1963 r., s. 1.

⁷⁵ A. Duma, *Rola Polskiego Radia i Telewizji jako instytucji skarg i wniosków: wyniki ankiety pt. Porady i interwencje*, Warszawa 1974, s. 27.

⁷⁶ W tabeli przedstawiłam dane, które udało mi się odnaleźć. Akta BL CRZZ przekazane do AAN nie są do dzisiaj udostępniane badaczom. W zasobach archiwalnych KRP oraz NIK przechowywanych w AAN nie udało mi się odnaleźć informacji o wpływie korespondencji. W zachowanych materiałach archiwalnych BLiI KC PZPR z lat 1988–1989 także nie odnalazłam pożądanych informacji.

Na uwagę zasługuje fakt, że dane w tabelach mogą się różnić ze względu na niejednorodne ich zliczanie, zarówno w poszczególnych instytucjach skarg, jak i w jednej instytucji na przestrzeni lat. Na przykład jednego roku sumę stanowiły wyłącznie listy od petentów, w innym roku zliczano ponadto korespondencję wpływającą od instytucji partyjnych lub państwowych. Niekiedy podawano tzw. listy pierwsze, innym razem dodawano do nich „listy wtóre”. Nie zawsze też wliczano listy przekazywane do innych instytucji, do realizacji według kompetencji. Inny przykład – w ogólnej liczbie podawano listy z życzeniami z okazji świąt państwowych polskich lub radzieckich, np. XXX-lecia PRL, rewolucji październikowej, świąt okolicznościowych, imienin lub urodzin przywódców państwowych, rezolucji (np. wpływających po „wypadkach na Wybrzeżu”, „wypadkach czerwcowych”); w innych zaś latach – z wyłączeniem podobnych listów. Warto zauważyć, że różnica ta była bardzo wyraźna, np. w 1976 r. wynosiła 48 293 odrębnie ujęte listy (AAN, KC PZPR, XI/1064, k. 59, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r.). Należy nadmienić, że w jednym zestawieniu, porównującym dwa lata w tej samej tabeli, jeden rok podawano z zaakcentowaniem listów „ponadto” (w 1978 r. wpłynęło „ponadto” 50 231 listów z życzeniami z okazji 65. rocznicy urodzin Edwarda Gierka, 60. rocznicy niepodległości Polski i 30. rocznicy „zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego), drugi natomiast „w tym” (w 1979 r. „w tym” wpłynęło 3961 listów z życzeniami z okazji 1 Maja, 22 Lipca i Nowego Roku dla Edwarda Gierka oraz 834 zobowiązań zakładów pracy „na 35-lecie PZPR”) (AAN, KCPZPR, XXVII/2, k. 250, Informacja o problemach wynikających z listów, skarg i interwencji kierowanych do instancji partyjnych w 1979 r., tabela nr 1, luty 1980 r.). Podobne przykłady nie zawsze uwzględniano w opisie tabel sporządzanych przez pracowników centralnych instytucji. Z tego też względu w kilku wypadkach, w odrębnych opracowaniach, odnalazłam inne dane, niż zaprezentowane w tabeli.

prawidłowość rosnącej liczby listów w latach 1950–1955, zaś w kolejnych latach malejącej bądź równej⁷⁷. Tendencja ta nie dotyczy wzmożonego napływu korespondencji, następującego w okresie niepokojów społecznych oraz przemian politycznych z lat 1956, 1968, 1970, 1971 i 1976 oraz 1980 i 1981⁷⁸.

Tabela 1

Listy obywateli napływające do niektórych ważniejszych instytucji centralnych w latach 1950–1987

	BLiK KC PZPR	BL KdsRiT	BUSiW KRP	BSiL URM	BL CRZZ	DP NIK	RAZEM^{c)}
1950	459 ^{a)}	–	–	–	–	–	–
1951	12 294	1 335	–	63 734	–	–	–
1952	14 991	91 000	–	115 463	–	–	–
1953	21 641	123 000	37 312	118 958	–	–	–
1954	74 942 ^{b)}	194 000	46 222	87 424	–	–	–
1955	108 854	268 000	53 535	59 500	–	–	–
1956	171 689	–	–	47 759	–	–	–
1957	160 335	176 965	–	32 745	–	–	–
1958	97 251	176 970	–	26 002	–	–	–
1959	74 222	124 337	–	20 898	–	–	–
1960	63 278	148 800	–	21 203	–	–	–
1961	58 442	152 369	–	21 158	–	–	–
1962	49 978	161 274	–	19 220	–	–	–
1963	43 987	156 944	–	17 981	–	–	–
1964	42 095	148 728	–	17 781	–	–	–
1965	37 184	116 732	–	17 393	–	–	–
1966	33 503	–	–	17 304	–	–	–
1967	30 930	124 004	–	16 406	–	–	–
1968	38 633	129 971	–	16 019	–	–	–
1969	37 035	–	–	16 571	–	–	–
1970	34 954	106 498	30 711	17 469	3 911	–	193 543
1971	130 508	111 857	32 689	25 466	7 800	–	308 320
1972	120 804	84 505	30 022	25 282	13 492	8 665	282 770
1973	74 989	54 231	26 951	18 458	9 972	6 655	191 256

⁷⁷ Za uwagę dziękuję Tadeuszowi Wolszy.

⁷⁸ Szerzej na temat dynamiki oraz przyczyn zjawiska pisania do władz centralnych pisze w artykule *Peerelowskie pisanie do władzy*, „Letnia Szkoła Historii Najnowszej IPN”, t. VI, Warszawa 2013.

1974	68 845	50 343	24 581	19570	8 500	5 711	177 550
1975	69 108	60 720	22 771	18 660	7 290	8 144	183 683
1976	123 733	55 882	24 104	18 974	7 048	8 427	238 168
1977	76 603	60 140	22 874	17 995	6 310	7 013	190 935
1978	113 107	62 012	22 664	18 092	5 560	5 103	226 538
1979	62 835	61 251	23 183	17 313	5 083	5 016	174 681
1980	91 891	73 227	25 911	24 213	–	11 036	227 278
1981	48 920	81 636	25 611	38 196	–	12 686	229 782
1982	41 264	51 019	15 537	36 721	–	5 412	163 835
1983	52 715	53 649	18 139	29 597	–	5 291	175 615
1984	58 623	42 524	17 413	28 124	–	8 372	167 016
1985	57 897	40 259	18 909	26 800	–	6 010	149 875
1986	64 603	39 007	28 848	18 142	–	5 928	156 528
1987	52 346	37 594	26 790	16 106	–	5 630	156 976

Uwagi:

- a) W prezentowanym zestawieniu starałam się przedstawić listy od obywateli. Do 1968 r. liczba wpływających listów do KC PZPR uwzględnia listy od petentów (zob. AAN, KC PZPR, XI/257, k. 102, Tabela wpływu listów do BLiI za okres XII 1950 do 1968 r.). W wypadku różnych danych liczbowych wybierałam listy obywatelskie. Nie zawsze prawidłowość ta mogła być zastosowana (zob. przypis 76).
- b) Przykładowo, według innych danych – 81 192 (zob. D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji...*, s. 194).
- c) Rubryka „Razem” – nie stanowi sumy wpływu listów do wymienionych w tabeli centralnych instytucji partyjnych i państwowych. Wartość ta – za dokumentacją źródłową – charakteryzuje liczbę łącznego wpływu listów do KC PZPR i centralnych urzędów w danym roku sprawozdawczym. Jest to efekt niejednorodnych kryteriów przyjętych w omawianym okresie przy sporządzaniu sprawozdań. Oprócz KC PZPR, URM, KdsPRiTV oraz Rady Państwa wymieniano lub nie: NIK, CRZZ, OPZZ, PRON, Centralną Komisję Rewizyjną, Centralną Komisję Kontroli Partyjnej i Sejm PRL.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 2, 1997, s. 194; G. Miernik, *Codzienne troski Polaków w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w świetle listów „do Warszawy”*, w: *Życie codzienne w PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik, S. Piątkowski, Radom 2006, s. 201; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/43, t. 1, „Biuletyn”, nr 47: Listy w liczbach, marzec 1963 r., s. 1; *ibidem*, 1050/75, t. 1, KdsPRiTV, „Biuletyn” nr 241, Podział korespondentów według środowiska, marzec 1966 r., s. 1; *ibidem*, 1209/1, t. 1, „Biuletyn”, nr 21 (504): Listy w liczbach 1968, 1969 r., s. 3; *ibidem*, 1510/1, „Biuletyn”, nr 9 (684), sierpień 1975 r., s. 2; *ibidem*, 1510/2, „Biuletyn”, nr 12 (701): Działalność interwencyjna i jej efekty, sierpień 1976 r., s. 1–2; *ibidem*, 1565/1, „Biuletyn”, nr 3 (710): Problemy i skargi w listach radiosłuchaczy i telewizjów w 1976 r., marzec 1977 r., s. 3; *ibidem*, 1604/1, „Biuletyn”, nr 11: Działalność interwencyjna BL, sierpień 1978 r., s. 2; AAN, KC PZPR, XI/257, k. 102, Tabela wpływu listów do BLiI za okres XII 1950 do 1968 r.; *ibidem*, XXVII/2, k. 39, Informacja o sposobie załatwiania spraw podnoszonych w listach i skargach kierowanych do KC i KW PZPR w 1971 r., tabela nr 2, luty 1972 r.; *ibidem*, k. 64, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1973 r. i wnioski z nich wypływające, tabela nr 1, luty 1975 r., *ibidem*, k. 94, Informacja o listach wpływających do

KC PZPR w 1974 r., tabela nr 1, luty 1975 r.; *ibidem*, k. 148, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w 1976 r., tabela nr 1, marzec 1977 r.; *ibidem*, k. 250, Informacja o problemach wynikających z listów, skarg i interwencji kierowanych do instancji partyjnych w 1979 r., tabela nr 1, luty 1980 r.; *ibidem*, k. 279, Informacja o treści listów, skarg, wniosków i sygnałów kierowanych do KC PZPR w 1981 r., tabela nr 1, styczeń 1982 r.; *ibidem*, XXVII/15, k. 154, Informacja o treści listów, skarg i interwencji kierowanych do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1984 r., maj 1985 r.; *ibidem*, XXVII/16, k. 389, Informacja o treści listów, skarg i interwencji kierowanych do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1985 r., kwiecień 1986 r.; *ibidem*, XXVII/17, k. 248, Informacja o wpływie i treści listów skierowanych do KC PZPR w 1986 r.; *ibidem*, XXVII/18, k. 62, Informacja o treści listów, skarg, wniosków oraz interwencji kierowanych w 1987 r. do instancji partyjnych, administracji państwowej i organizacji społecznych oraz spółdzielczych, czerwiec 1988 r., [poufne]; Relacja ustna oraz e-mail do autorki z 10 I 2010 r. Leszka Białeckiego, pracownika BSiL URM, obecnie dyrektora Departamentu Skarg, Wniosków i Obsługi Rady do spraw Uchodźców KPRM; AAN, URM 14/4, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL w 1961 r.; *ibidem*, 14/5, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w roku 1966, 4 II 1967 r.; *ibidem*, 14/6, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL w 1967 r., 19 I 1968 r.; *ibidem*, 14/7, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w 1968 r., 17 I 1969 r.; *ibidem*, 14/8, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w 1969 r., 31 I 1970 r.; *ibidem*, 14/9, k. 2, Sprawozdanie BSiL URM o załatwianiu skarg i wniosków w 1970 r., 30 III 1971 r.; *ibidem*, 14/59, k. 1, Sprawozdanie z pracy BSiL za rok 1982, luty 1983 r.

Autorzy listów

Do biur listów centralnych instytucji partyjnych i państwowych obywatele nadsyłali listy w sprawach uznanych przez nich za ważne. Z prośbą o pomoc pisały kobiety, mężczyźni, osoby starsze, młodzież, a nawet kilkuletnie dzieci. Przedstawiciele różnych grup społecznych (robotnicy, rolnicy, chłoporobotnicy, pracownicy umysłowi), różnych zawodów (robotnicy wykwalifikowani i ci bez zawodu), członkowie PZPR i PSL oraz osoby bezpartyjne. Z przeprowadzonej kwerendy można wywnioskować, że autorami zachowanej korespondencji w większości byli robotnicy (również chłoporobotnicy), zatrudnieni nie tylko w dużych zakładach przemysłowych, ale także w mniejszych fabrykach, czy też w państwowych gospodarstwach rolnych. Obraz rzeczywistości społecznej, wyłaniającej się z listów, jest bardzo przygnębiający, co tylko w części można przypisać charakterowi większości tej korespondencji (skargi). Skarżono się na patologię, krzywdy i różne uchybienia. O normalnej sytuacji raczej nie pisano.

Pracownicy Biura Listów KdsPRiTV tak postrzegali swoich korespondentów: „w ogóle więc chodzi o ludzi najsłabszych, mało zaradnych, najgorzej przygotowanych do swych obowiązków zawodowych i w ogóle do życia. Chodzi o ludzi najdotkliwiej odczuwających niedostatki, najgorzej przygotowanych do odpięcia biurokracji, niesprawiedliwości, spychanych przez życie na szary koniec drabiny społecznej, jeżeli w ogóle nie na margines życia. Chodzi wreszcie o ludzi żyjących raczej na peryferiach, bardzo rozległych peryferiach naszego życia.

Mocno podkreślić należy, że zdecydowaną większość autorów skarg stanowią kobiety – fakt ten ma dużą wymowę⁷⁹. W tym samym źródle znalazło się jeszcze jedno stwierdzenie: „dokładniejsza obserwacja podpowiada spostrzeżenia, że jeżeli pisze robotnik, to chodzi przeważnie o robotnika bez kwalifikacji, jeśli chłop to z reguły chłop małorolny, jeśli inteligent – tak to notuje statystyka, ale z treści listów, sposobu pisania, ilości błędów wynika, że chodzi najczęściej o urzędnika rady narodowej z podstawowym wykształceniem; o nauczyciela popełniającego błędy ortograficzne, itd.”⁸⁰ Były to najczęściej osoby skrzywdzone i nieszczęśliwe.

Korespondencja była zróżnicowana pod względem formalnym. Do biur listów centralnych instytucji państwowych i partyjnych kierowano skargi, donosy, zażalenia, prośby o poradę lub o pomoc, podziękowania, wyrazy wdzięczności, odwołania od decyzji, listy „na tematy ogólne z opinią negatywną bądź pozytywną”, petycje, postulaty, zaświadczenia, wnioski, ankiety, odpowiedzi na różnego rodzaju konkursy, pamflety, wezwania, meldunki, pozdrowienia, powinszowania, wiersze, piosenki, rysunki, czy prośby o autograf lub życzenia okolicznościowe od przywódców państwa⁸¹. Listownie zwracano się także z prośbą o zdjęcie pierwszych sekretarzy, przysłanie albumów czy znaczków pocztowych⁸².

Listy do instytucji centralnych stanowią niezwykle cenne źródło do poznania postaw, obyczajów pewnej części społeczeństwa polskiego w czasach PRL-u. Interesujące są zwłaszcza szczegóły dotyczące rzeczywistości, ale także świadomości niektórych Polaków, ich oglądu świata, systemu wartości, wyobrażeń o sobie samych, swoich sąsiadach, sytuacji społecznej. Źródło to jest tym bardziej cenne, że wypowiedano się w sprawach, które uznano za ważne.

Z listów można się też wiele dowiedzieć o ich nadawcach. Ze sposobu, w jaki przedstawiali siebie i współobywateli, w jakim kontekście nakreślali problemową sytuację i miejsce uwikłanych weń bohaterów można wnioskować o motywach, które nimi kierowały. Wszelkie informacje zawarte w listach mogły być prawdą, kłamstwem lub fałszywym mniemaniem o sobie, obliczonym na oszukanie czytającego. Powody, dla których pisano listy były różne. Bodziec do działania – przyczyna tłumacząca i kryjąca się za postępowaniem człowieka – był zarówno

⁷⁹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/42, t. 1, „Biuletyn”, nr 79: Administracja w świetle listów do Polskiego Radia (próba uogólnienia), maj 1963 r., s. 3.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ APRP, KRP, 779/1, t. 2, nlb., Akta skarg w sprawach rolnych 1977 r., List nr SW 6108/77, 12 IV 1977 r.; AAN, KC PZPR, XXVII/2, k. 73, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1974 r., luty 1975 r.; *ibidem*, k. 156, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r.; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/51, t. 1, „Biuletyn”, nr 68: Podziękowanie za interwencję, czerwiec 1964 r.; AAN, KC PZPR, XI/1063, k. 3, Informacja o treści listów, które napłynęły w u grudniu 1971 r., 14 I 1972 r.

⁸² AAN, KC PZPR, XI/257, k. 96, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za rok 1968, 24 II 1969 r.

świadomy, jak i wyparty. Niemożliwe jest także wskazanie intencji piszących, gdyż często nawet oni nie zdawali sobie z nich sprawy. Nierzadko, nie potrafiliby rozróżnić, czy napisali „prośbę”, „skargę” czy też „donos”.

Z przeprowadzonej kwerendy wynika, że w badanym okresie w korespondencji poruszano niemal wszystkie problemy polityczne, gospodarcze, społeczne. Listy dotyczyły wielu aspektów życia: spraw prywatnych, niekiedy bardzo intymnych oraz publicznych, powszechnych. Niezwykle trudno wskazać te problemy peerelowskiej rzeczywistości, które nie znalazły swojego opisu w listach. Ze względu na fakt, że tematów poruszanych było tak wiele, zdecydowałam się przedstawić je w postaci tabeli (zob. tabela 2).

Tabela 2

Wykaz najczęściej poruszanych problemów w listach kierowanych do centralnych instytucji partyjnych i państwowych w latach 1950–1989

1.	Aktualności społeczno-polityczne, ogólne wypowiedzi o charakterze politycznym.
2.	BHP i warunki socjalne w zakładach pracy.
3.	Budownictwo indywidualne – miejskie (lokalizacja, dokumentacja, materiały, usługi budowlane).
4.	Budownictwo indywidualne – wiejskie (lokalizacja, dokumentacja, materiały, usługi budowlane).
5.	Ceny towarów i usług (uwagi o pracy komisji cen, zmiany asortymentowe).
6.	Gospodarka indywidualna (podatki, ubezpieczenia rolne, sprawy własnościowe, klasyfikacja, pomiary, scalenia, zdawanie gospodarstwa za rentę, wywłaszczenia, dewastacja gospodarstw).
7.	Gospodarka komunalna (ADM-y, komunikacja miejska, remonty, zaopatrzenie w wodę, ZBM-y).
8.	Gospodarka leśna, praca służby leśnej, odszkodowania za szkody spowodowane przez zwierzynę łowną.
9.	Gospodarka mieszkaniowa (mieszkania kwaterunkowe, prywatne, spółdzielcze, zakładowe; meldunki, praca wydziałów spraw lokalowych i komisji ds. koordynacji rozdziału mieszkań).
10.	Gospodarka przestrzenna i ochrona środowiska naturalnego.
11.	Gospodarka ziemią i ochrona użytków rolnych.
12.	Jakość towarów i usług, reklamacje.
13.	Kontraktacja i skup płodów rolnych.
14.	Kultura fizyczna, sport i turystyka.
15.	Kultura handlu miejskiego i wiejskiego. Uwagi o gastronomii. Działalność placówek usługowych miast i wsi.
16.	Lecznictwo, ZOZ.
17.	Odwołania od kar partyjnych, od orzeczeń kolegów karno-orzekających.
18.	Oświata, nauka, kultura, młodzież, szkolnictwo wyższe.

19	Praca instancji i organizacji partyjnych (polityka kadrowa, uwagi o postawie moralno-etycznej)
20.	Praca PGR-ów i spółdzielni produkcyjnych.
21.	Praca urzędów (wojewódzkich, powiatowych, gminnych; rady narodowe, sołtysi) oraz ministerstw. Polityka kadrowa.
22.	Praca urzędów, instytucji, organizacji i przedsiębiorstw obsługujących rolnictwo (wydziały urzędów, PZU, banki rolne, SOP-y, kółka rolnicze, spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu, etc.). Polityka kadrowa.
23.	Problemy narodowościowe i wyznaniowe.
24.	Problemy przemysłu.
26.	Problemy inne.
27.	Problemy transportu oraz komunikacji zbiorowej.
28.	Problemy zaopatrzenia wsi, budownictwo, elektryfikacja, melioracji i stosunki wodne na wsi.
29.	Problemy związane z pracą i stosunkami międzyludzkimi w przemyśle, budownictwie, komunikacji, łączności, handlu, usługach i spółdzielczości.
30.	Problemy związane z pracą rzemiosła i sektora nieuspołecznionego. Prośby o zezwolenie na prowadzenie działalności usługowej, handlowej. Odwołania od wymiaru podatku.
31.	Sprawy kombatanckie (renty, zapomogi, odszkodowania za utratę zdrowia, opieka zdrowotna, odznaczenia, stopnie wojskowe).
32.	Sprawy sędowo-prokuratorskie (ułaskawienia, zawieszenia wyroków, przedterminowe zwolnienia, zatargi rodzinne i sąsiedzkie, alimenty). Więziennictwo (amnestie).
33.	Sprawy współżycia społecznego. Problemy życia rodzinnego – opieka nad matką i dzieckiem,
34.	Stosunki międzyludzkie w sferze produkcji i usług (krytyka organizacji produkcji, niegospodarności, dyscypliny pracy w zakładach.
35.	Ubezpieczenia społeczne, emerytury, renty.
36.	Ubezpieczenia społeczne i problemy socjalne wsi.
37.	Uwagi o Kościele katolickim.
38.	Uwagi o pracy sądownictwa, prokuratury, milicji obywatelskiej i wojska.
39.	Wyjazdy za granicę, cła.
40.	Wywłaszczenia i odszkodowania w miastach.
41.	Wywłaszczenia i odszkodowania na wsi.
42.	Zaopatrzenie w miastach (artykuły żywnościowe, konsumpcyjne).
43.	Zaopatrzenie wsi (maszyny, narzędzie, nawozy, pasze, podstawowe artykuły konsumpcyjne).
44.	Zagadnienia zatrudnienia, systemu wynagradzania, etc.

Uwagi: Tabela sporządzona w kolejności alfabetycznej. Przedstawia zarys tematów poruszanych przez obywateli.

Źródło: AAN, KC PZPR, XI/257, k. 90–96, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za rok 1968, 24 II 1969 r.; *ibidem*, XI/288, k. 144–162, Analiza wybranych problemów poruszonych w listach do

instancji partyjnych w 1975 r., luty 1976 r.; *ibidem*, k. 193–195, Informacja o sposobie załatwienia spraw poruszanych w listach wręczonych I Sekretarzowi KC PZPR tow. E. Gierkowi na Trybunę w dniu 1 maja 1976 r., czerwiec 1976 r.; AAN, KCPZPR, XXVII/2, k. 183, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., tabela nr 3; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/58, t. 1, „Biuletyn”, nr 192: Wpływ listów z powiatów za lata 1962–1964, wrzesień 1965 r., s. 1–15; *ibidem*, „Biuletyn”, nr 197: Geografia skarg, październik 1965 r., s. 1–18; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1207/3, t. 1, „Biuletyn”, nr 319: Przykładowe rezultaty interwencji przeprowadzonych przez Biuro Listów PR w dniach 1 X–31 XII 1966 r., luty 1967 r., s. 1–14; *ibidem*, 1209/1, t. 1, „Biuletyn”, nr 21(504): Listy w liczbach, red. A. Żebrowska, 1969 r., s. 1–8; *ibidem*, 1231/1, t. 9, „Biuletyn”, nr 9 (535): Listy radiosłuchaczy i telewidzów, red. A. Duma, 1970 r., s. 1–43; *ibidem*, 1510/1, „Biuletyn”, nr 9 (684): Działalność interwencyjna i jej efekty, red. B. Kalicińska, sierpień 1975 r., s. 1–20; *ibidem*, 1565/1, „Biuletyn”, nr 3 (710): Problemy i skargi w listach radiosłuchaczy i telewidzów w roku 1976, marzec 1977 r., s. 1–26; *ibidem*, 1604/1, „Biuletyn”, nr 5 (727): Problemy i skargi w listach radiosłuchaczy i telewidzów w roku 1977, marzec 1978 r., s. 1–51 i inne sprawozdania oraz tabele w „przekroju problemowym.

„Biuletyny”, materiały, notatki, serwisy, sprawozdania

Korespondencję napływającą do biur listów centralnych instytucji partyjnych i państwowych czytano, klasyfikowano, archiwizowano, a następnie w całości lub we fragmentach przedstawiano w „Biuletynach”, sprawozdaniach, notatkach i informacjach przygotowywanych okresowo i sporządzanych tematycznie. Niekiedy opatrywano je omówieniem problemu.

Listy napływające do centralnych instytucji partyjnych i państwowych czytano „nieraz dosłownie ze szkłem powiększającym w rękę”, katalogowano w kartotece problemowej, a karty ewidencyjne wypełniał jeden z 27 redaktorów (w wypadku BL KdsPRiTV)⁸³. Listy klasyfikowano według: charakteru korespondencji (listy: indywidualne, zbiorowe, imienne, anonimy), podstawowych cech demograficznych autorów (płeć, przynależność społeczno-zawodowa, miejsce zamieszkania, według typu miejscowości i województwa), tematyki listów według typu miejscowości i województwa, tematyki listów według daty wpływu listu (sezonowość) oraz sposobu załatwiania przez BL (według podziału: porady, interwencje, przekazano według kompetencji, etc.)⁸⁴. Dokonywano również podziału na listy pierwsze, wtóre, bezprzedmiotowe (takie, z których treści nic nie wynikało) W wypadku konkretnych analiz korzystano z rad pracowników instytucji naukowych. W 1970 r. przy tworzeniu statystyki dobór próby losowej projektował mgr Grzegorz Lissowski, pracownik naukowy Zakładu Metod Badawczych Socjologii Instytutu Socjologii Uniwersytetu

⁸³ APR, Dokumentacja programowa audycji „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada” z 21 X 1969 r., s. 1

⁸⁴ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/1, t. 9, „Biuletyn”, nr 9 (535): Listy radiosłuchaczy i telewidzów, red. A. Duma, 1970 r., s. 4–5.

Warszawskiego⁸⁵. Na potrzeby badań społecznych, obliczenia statystyczne wykonywano przeważnie na próbie 8% wyboru korespondencji⁸⁶. Obliczenia matematyczne wykonywano w Ośrodku Elektronicznej Techniki Obliczeniowej PRiTV.

Pracownicy BL liczyli wpływy kwartalne, dokonując przede wszystkim ogólnej, problemowej charakterystyki listów. Następnie klasyfikowali autorów według grup i środowisk społecznych. Dalej napływająca korespondencja dzielona była na wpływ z poszczególnych regionów kraju (miasto, wieś), a te pokrywały się z podziałem administracyjnym państwa. W sygnaturze każdej sprawy podany był kod miejscowości (na przykład ZG/349/... oznaczał województwo zielonogórskie, a liczba 349 powiat krośnieński)⁸⁷. Tutaj analizowano listy z wyjątkową dbałością o szczegóły. W specjalistycznych badaniach zwracano uwagę na różnice wpływu skarg i zażaleń w poszczególnych powiatach i województwach. Przykładowo w 1963 r. w powiecie siemiatyckim procent mechanicznie obliczonych skarg powinien wynosić 5%⁸⁸, tymczasem wynosił on 8,5%⁸⁹. Największy procent z nich stanowiły listy odnoszące się do problemów wsi polskiej.

W 1963 r., kiedy to przygotowywano materiały sprawozdawcze dla Janusza Wieczorka, szefa Urzędu Rady Ministrów, na podstawie listów o funkcjonowaniu administracji na potrzeby miast i wsi stwierdzono, że największe problemy wystąpiły w listach z Kalisza w byłym województwie poznańskim oraz Częstochowy w byłym województwie katowickim. Konstatowano wówczas, że ten stan rzeczy należy ściśle wiązać z przyczynami historycznymi, gdyż wymienione miasta w czasach zaborów należały do Królestwa Kongresowego, a „w związku z tym podlegały innemu zaborcy niż reszta województwa”⁹⁰. Nie zinterpretowano tego zjawiska głębiej. Na podstawie tego samego badania stwierdzono, że są powiaty, w których żyje się „lepiej” i „gorzej”. Miernikiem miała być liczba wpływających listów na 1000 dorosłych mężczyzn – powyżej 16 roku życia. Jeśli wpływało więcej ich więcej niż 7 – to miało oznaczać, że żyło się tam „gorzej”. Wskaźnik ten wynosił: dla miasta stołecznego Warszawy – 3,9, dla byłego województwa opolskiego – 5,1, koszalińskiego – 9,7, wrocławskiego – 10,2, olsztyńskiego – 11⁹¹. Według autorów sprawozdania najtrudniejsza była codzienność na tzw. Ziemiach Zachodnich. Szczególnie dużo listów napływało tutaj

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/58, t. 1, „Biuletyn”, nr 192: Wpływ listów z powiatów za lata 1962–1964, s. 2.

⁸⁸ ODIZP TVP, KdsPRiTV, 1050/46, t. 1, „Biuletyn”, nr 39: Analiza listów z woj. białostockiego za okres 3 kwartałów 1963 r., styczeń 1964 r., s. 2.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/42, „Biuletyn”, nr 79: Administracja w świetle listów do Polskiego Radia (próba uogólnienia), maj 1963 r., s. 2.

⁹¹ *Ibidem*.

z terenów wiejskich, gdzie nieuregulowana kwestia własności ziemi oraz zdeintegrowane środowisko wiejskie stanowiły wyraźne problemy dla skarżących.

„Biuletyny” były reglamentowane. Otrzymywali je (według rozdzielnika) przedstawiciele ówczesnej elity władzy – zwykle kilkadziesiąt osób⁹². Według Grzegorza Sołtysika „Biuletyny” BL KdsPRiTV drukowano od 17 do 50 egzemplarzy⁹³. Niektóre z „Biuletynów” zawierają dopisywane ręcznie rozdzielniki. Większość opracowań zostało opatrzonych klauzulami „poufne”, „do użytku wewnętrznego” lub „do użytku służbowego”. Zawarte w nich informacje stanowiły tajemnicę służbową. Zachowane zostały także „Biuletyny”, przy których widnieje odręczna adnotacja, że „temat nie wyszedł”⁹⁴. Jaka była tego przyczyna, trudno dziś ustalić. Dobór listów w „Biuletynach” na pewno nie był przypadkowy. Przypuszczenie takie zdaje się potwierdzać dokument z 1973 r., adresowany do kierownika Kancelarii Sekretariatu KC PZPR Henryka Mariana. Widnieje na nim adnotacja, że w nawiązaniu do ustnych ustaleń przesłana została informacja o wpływie listów do KC PZPR z 1973 r., której to „treść została zaakceptowana przez Sekretarza KC tow. St. Kanię”⁹⁵.

W latach sześćdziesiątych większość stron tytułowych „Biuletynów BL KdsPRiTV” opatrzone cytatami, metaforami bądź wersami wierszy. Jeden z nich, opisujący dramatyczne losy najmłodszych mieszkańców PRL-u, opatrzone cytatem z twórczości Janusza Korczaka: „Przeraźliwie samotne może być dziecko w swoim cierpieniu”⁹⁶, następnie we wstępie umieszczono fragment utworu Jana Brzechwy:

„Jest ma świecie kraj malutki,
gdzie mieszkają krasnoludki.
Mają domki z cienkiej słomki,
z kominami jak poziomki.
Krasnoludek gdy jest młody,
wcale nie ma jeszcze brody.

⁹² Liczba osób lub instytucji, którym – według rozdzielnika – przekazywany był „Biuletyn” ulegała na przestrzeni omawianego okresu zmianie, wahając się od około 30 do 100. Przykładowo „Biuletyn”, nr 8 z 1959 r. wydrukowano w 120 egzemplarzach (ręczny dopisek), według rozdzielnika przeznaczony był, m.in. dla: Eugenii Kubowskiej, Eugenii Pelowskiej, Andrzeja Werblana, Jerzego Morawskiego (KC PZPR), Józefa Cyrankiewicza (prezesa Rady Ministrów), Włodzimierza Sokorskiego (przewodniczącego Komitetu ds. „Radiofonii”), Leona Kasmana („Trybuna Ludu”), Andrzeja Albrechta („Sztandar Młodych”) Jerzego Broszkiewicza (Związek Literatów Polskich), a także dla redakcji gazet, audycji, centralnych urzędów państwowych i innych. ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/28, t. 1, „Biuletyn”, nr 8 z 1959 r., s. 1–3.

⁹³ G. Sołtysik, *Księga listów PRL-u 1951–1956*, cz. I, Warszawa 2010, s. 5.

⁹⁴ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1207/1, t. 1, „Biuletyn”, nr 347: Wietnam, lipiec 1967 r.

⁹⁵ AAN, KC PZPR, XI/1062, k. 9, Notatka Zygmunta Oleniaka, 24 III 1973 r.

⁹⁶ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/28, t. 1, „Biuletyn”, nr 22: „Przeraźliwie samotne może być dziecko w swoim cierpieniu”, czerwiec 1962 r.

Żadnych ważnych spraw nie miewa,
tylko bawi się i śpiewa”⁹⁷.

Począwszy od lat siedemdziesiątych każdy z „Biuletynów” posiadał osobną okładkę, czterostronicową wkładkę z omówieniem treści, kilkunastostronicową analizę danego zagadnienia, często z przypisami z literatury przedmiotu oraz kilkudziesięciostronicowy wybór korespondencji. Niektóre z nich liczyły nawet do 70 stron, a problemy wyjątkowo licznie poruszane w skargach dzielone były nawet na kilka części⁹⁸.

Listy wpływające do KC PZPR zgodnie z instrukcją z 1951 r. opracowywano tematycznie w biuletynach sprawozdawczych, prezentując „materiał zagadnieniowy” poruszany w listach⁹⁹. Liczyły one od kilkunastu do kilkudziesięciu stron i zawierały przede wszystkim skargi, zażalenia, prośby. Rozdzielane były według tych samych kryteriów, co „Biuletyny BL PRiTV”. Niekiedy sprawozdania opatrzone zostały wyliczeniami procentowymi, analizą skarg i zażaleń w postaci tabel, rzadziej wykresami. Oprócz „Biuletynów”, w KC PZPR sporządzano tzw. materiał informacyjny BLiI, przeznaczony dla Biura Politycznego, sekretarzy KC oraz ich zastępców. Zamieszczano w nim nie tylko dane statystyczne, czy wyjątki z listów napływających do KC PZPR, ale również listy z innych urzędów, m.in.: Rady Państwa, URM, KdsPRiTV, CRZZ oraz centralnych organów prasowych: „Trybuny Ludu”, „Chłopskiej Drogi”, „Polityki”¹⁰⁰. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych informacje opracowywano na podstawie listów, które wpływały do KC oraz sprawozdań nadesłanych przez URM, Kancelarię Rady Państwa, CRZZ, Polskie Radio oraz redakcje „Trybuny Ludu”, „Chłopskiej Drogi” i „Polityki”¹⁰¹. W listach autorzy, prosząc o rozwiązanie problemu, dość często powoływali się na informacje podawane przez prasę, radio i telewizję¹⁰².

W BLiI KC PZPR gromadzone były także sprawozdania ze sposobu załatwiania skarg i wniosków ludności przez referaty KW i KP PZPR, które napływały kwartalnie do KC PZPR. Materiały z biur listów centralnych instytucji partyjnych i państwowych trafiały też na ręce premiera czy ministrów, którzy zyczyli sobie przedstawienia skarg i zażaleń napływających w danym roku do URM oraz KC PZPR.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Na przykład: ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1604/1, t. 1, „Biuletyn”, nr 2 (724), cz. I; nr 3 (725), cz. II; nr 4 (726), cz. III: Gospodarka ziemią, luty 1978 r.; *ibidem*, 1640/1, t. 1, „Biuletyn”, nr 5 (743), cz. I, nr 6 (744): Skargi na naczelników gmin i urzędy gminne, maj 1979 r.

⁹⁹ Charakterystyka źródła została opisana przez D. Jarosza w: *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR...*, s. 193–194.

¹⁰⁰ AKPRM, URM, 1072/54, k. nlb., Materiał informacyjny BLiI KC PZPR, Informacja o treści listów, które wpłynęły w miesiącu maju 1971 r., 16 VI 1971 r.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² ODiZP TVP 1207/1, t.1, „Biuletyn”, nr 347: Wietnam, lipiec 1967 r., s. 2.

W podobny sposób sporządzali notatki i sprawozdania informacyjne pracownicy BSiL URM. Jednakże nie opatrywano ich tak szerokim wstępem, jak w wypadku „Biuletynów BL PRiTV”. Wybrana korespondencja przeważnie była streszczana w kilkunastostronicowych wyborach. Wyodrębniano trzy główne nurty problemów: sprawy polityczne, sprawy organizacyjne, sprawy gospodarcze i socjalne („z uwzględnieniem sytuacji materialnej niektórych grup społecznych”)¹⁰³. Najwięcej wpływających listów dotyczyło spraw indywidualnych i było złożonych przede wszystkim w interesie własnym skarżących się. Pisma w sprawach innych osób lub w interesie społecznym należały do rzadkości¹⁰⁴. Natomiast częste były takie wypadki, że zażalenia składane we własnej sprawie pozwoliły na ujawnienie w „działalności organów państwowych uchybień, których likwidacja przynosiła korzyść społeczną”¹⁰⁵. Tutaj selekcjonowano listy pod kątem potrzeb mieszkańców. W odrębnych opracowaniach podawano dane dotyczące konkretnych braków występujących w PRL-u oraz problemów z nimi związanych¹⁰⁶. W zachowanych sprawozdaniach znajduje się dokumentacja z przebiegu rozwiązywania poszczególnych problemów, pozostawiono urzędowe pisma z wyjaśnieniami od instytucji, niekiedy także ze spisami sytuacyjnymi, powstałymi w wyniku bezpośredniej interwencji pracowników Biura¹⁰⁷.

Listy bądź ich fragmenty w umieszczano „Biuletynach”, zachowując ich oryginalną formę i treść. W większości listów zachowano oryginalną pisownię skarżących się. W niektórych, najpewniej już po ich doborze oraz podczas przepisywania, dokonano zmian. Skłania mnie do tego sądu fakt, że w niektórych z przytoczonych listów nie występuje żaden błąd ortograficzny, stylistyczny czy rzeczowy. Natomiast, w zbiorze listów oryginalnych z lat 1971–1979, zgromadzonych w zasobie archiwalnym Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP, do rzadkości należą te, w których zachowane zostały zasady poprawnej polszczyzny.

Zakończenie

Wykorzystanie dokumentów osobistych w badaniach historycznych było wielokrotnie krytykowane. Głównym zarzutem stawianym materiałowi auto-

¹⁰³ AKPRM, 1072/54, k. nłb., Notatka o niektórych postulatach zawartych w listach nadchodzących do Kierownictwa, [b.d.].

¹⁰⁴ AAN, URM, 14/4, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w roku 1961; *ibidem*, 14/5, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w roku 1966; *ibidem*, 14/6, k. 1, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w roku 1967.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ AAN, URM, 14/9, k. 2, Załatwianie skarg i wniosków w BSiL URM w roku 1970.

¹⁰⁷ AAN, URM, 14/2, k. 110, Szkic sytuacyjny, skala około 1: 720, (1966 r.).

biograficznemu był brak obiektywności jego autorów. Niechętnie odnoszono się także do donosów jako do przedmiotu rzetelnych badań historycznych, ponieważ badacze, którzy próbowali się nimi zajmować, przyjmowali w ich ocenie zdecydowanie moralny punkt widzenia¹⁰⁸. Zgadzam się z tą argumentacją. Z analizy istoty listu wynika, że względ praktyczny, któremu list służy musi kształtować jego środki wyrazu. Każdy list jest wyrazem aktu twórczego, ponieważ kształtuje tworzywo pewnej rzeczywistości za pomocą rozczynu własnego „ja” – stwarza nową rzeczywistość¹⁰⁹. Jednakże zgodnie ze sformułowanymi przez metodologów socjologii zasadami – na podstawie większej liczby dokumentów biograficznych można dokonać triangulacji perspektyw, czyli poddać społecznej obiektywizacji indywidualne procesy nadawania znaczeń poszczególnym doświadczeniom i działaniom¹¹⁰. Materiały archiwalne centralnych instytucji partyjnych i państwowych, które dzisiaj są udostępniane badaczom zawierają przekazy źródłowe dotyczące nie tylko ich funkcjonowania, lecz przede wszystkim wskazują na małe i duże problemy realnego socjalizmu. Zaś największym wyzwaniem dla badaczy tego rodzaju źródeł jest bogactwo materiału.

**Records of offices of letters in central party institutions as a source
of research into the reality of the Polish People's Republic
(Abstract)**

The purpose of the article is to present the records of the offices of letters of central party and state institutions as a source of research into the reality of the Polish People's Republic. The research is based on those letters and their fragments as well as on the subject and statistic surveys prepared on their basis. The author intends to demonstrate the possibilities of research into the preserved documentation as a source of information about the everyday life of the Poles in analysed period.

The article is divided into four parts. The first one presents the genesis of offices of letters at central party and state institutions. It contains also a characteristic of those addressees of the correspondence who in the eyes of public opinion enjoyed high trust of the society. In the next part a scale of the phenomenon is demonstrated, in the form of a table presenting letters of citizens. The third section discusses the authors of the letters and signalises the most frequent problems mentioned in the correspondence. In the last part the author characterises the preserved documentation: bulletins, materials, notes, news bulletins, reports, accounts of individual offices, and discusses its importance for the Polish authorities of those times.

¹⁰⁸ F.X. Nèrard, *5% Prawdy. Donos i donosiciele w czasach stalinowskiego terroru*, Warszawa 2008, s. 12.

¹⁰⁹ S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, Białystok 2007, s. 24.

¹¹⁰ Zob. *Metoda biograficzna*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999, s. 205–209 (autor hasła Jacek Leoński).